

Εισαγωγή

M

ια από τις πιο άγνωστες πτυχές της ιστορίας του Μακεδονικού μετώπου στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, αλλά και της νεότερης Κύπρου, είναι η παρουσία στη Θεσσαλονίκη και στην ευρύτερη περιοχή της Μακεδονίας, κατά το 1916-1920, 12.000 τουλάχιστον Κυπρίων έμμισθων εθελοντών στρατιωτών - ημιονηγών του «Μακεδονικού Μεταγωγικού Σώματος» (Macedonian Mule Corps). Πρόκειται για έναν εντυπωσιακό αριθμό, ειδικά για τα κυπριακά πληθυσμιακά δεδομένα της εποχής. (Ο πληθυσμός της Κύπρου στην απογραφή του 1911 μετρήθηκε στις 274.108 ψυχές, και στην απογραφή του 1921 στις 310.715.)

Στην παρούσα έκδοση παρουσιάζεται συνοπτικά η παρουσία, η συνολική προσφορά και οι ανθρώπινες απώλειες των Κυπρίων ημιονηγών στο Μακεδονικό μέτωπο και καταγράφονται οι εντυπώσεις των εθελοντών της μεγαλονήσου της Ανατολικής Μεσογείου από τη στρατιωτική τους εμπειρία στη Θεσσαλονίκη και στη Μακεδονία. Αντίστοιχη αναφορά γίνεται και στους Έλληνες Κυπρίους εθελοντές στον στρατό της «Εθνικής Αμύνης», και από το καλοκαίρι του 1917 της επανενωμένης Ελλάδας, σαφέστατα πολύ λιγότερους σε αριθμό από τους ημιονηγούς του βρετανικού εκστρατευτικού σώματος, αλλά με διακριτή παρουσία και στον φόρο του αίματος. Και για τις δύο ομάδες των Κυπρίων εθελοντών παρουσιάζονται τα κύρια όπλα στην προπαγάνδα στρατολόγησής τους και ο ρόλος σε αυτόν τον τομέα της κυπριακής πολιτικής ηγεσίας, της τοπικής αποικιακής κυβέρνησης και του Τύπου. Σε ιδιαίτερα κεφάλαια καταγράφονται ο απόηχος στην Κύπρο της πυρκαγιάς της Θεσσαλονίκης, του 1917, οι επακόλουθοι έρανοι συμπάρτασης, αλλά και η γενικότερη κυπριακή παρουσία στη δεκαετία του 1910 στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας.

Η κυπριακή παρουσία στη Θεσσαλονίκη (1912-1920)

Από τις αρχές του 20ού αιώνα η Μακεδονία συγκέντρωσε το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης και στην Κύπρο, και το γεγονός αυτό εκφράστηκε με ποικίλους τρόπους: με τη συμμετοχή μερικών εθελοντών στα ανταρτικά ελληνικά σώματα στον Μακεδονικό Αγώνα, τη διεξαγωγή εκκλησιαστικών ή φιλολογικών μνημοσύνων για πεσόντες Μακεδονομάχους ή δολοφονηθέντες Αρχιερείς ή γενικότερα Έλληνες που σκοτώθηκαν στη Μακεδονία (θύματα της εξέγερσης του Ίλιντεν, Παύλος Μελάς, Κορυτσάς Φώτιος, Γρεβενών Αιμιλιανός, κ.ά.), την οργάνωση διαλέξεων και την κυκλοφορία βιβλίων με τις ελληνικές θέσεις για τη Μακεδονία, τη διενέργεια εράνων υπέρ των Αγκιαλιτών και των άλλων προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας (1906-1907), τη δημοσίευση στις ελληνικές εφημερίδες του νησιού εκατοντάδων άρθρων και σχολίων για το Μακεδονικό ζήτημα, με τον αντίκτυπο να είναι αισθητός και στη λογοτεχνία και στις κυπριακές εκδόσεις της εποχής¹. Λίγα χρόνια αργότερα, οι Βαλκανικοί πόλεμοι προκάλεσαν ενθουσιασμό στην Κύπρο για την εδαφική επέκταση του Ελληνικού Βασιλείου και τις νίκες των συμμαχικών στρατών των χριστιανικών κρατών εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που, όπως διαφαινόταν, θα είχαν άμεσες ευνοϊκές επιπτώσεις και για το πολιτικό μέλλον του νησιού, δηλαδή την «απόδοση» της Κύπρου στην Ελλάδα. Στη διάρκεια των πολέμων του 1912-1913 κατατάχθηκαν στον ελληνικό στρατό 1.500-1.800 Έλληνες Κύπριοι εθελοντές, σε συνέχεια της εξίσου μεγάλης συμμετοχής (1.000 εθελοντές) στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Υπολογίζεται ότι 55 από αυτούς σκοτώθηκαν στους δύο πολέμους: οι περισσότεροι έχασαν τη ζωή τους στον πολύνεκρο Ελληνοβουλγαρικό πόλεμο, στα χώματα της Μακεδονίας και στη Νότια Βουλγαρία. Ανάμεσα στους «ανώνυμους» και άγνωστους εθελοντές του ελληνικού στρατού στους Βαλκανικούς πολέμους υπηρέτησαν στη Θεσσαλονίκη, για λίγες ή περισσότερες βδομάδες, οι βουλευτές στο κυπριακό Νομοθετικό Συμβούλιο Νικόλαος Κλ. Λανίτης (τοποθετήθηκε στο Γραφείο Τύπου στη μακεδονική πρωτεύουσα) και Ευάγγελος Χατζηγιάννου, και το μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου και Δήμαρχος Λεμεσού, Χριστόδουλος

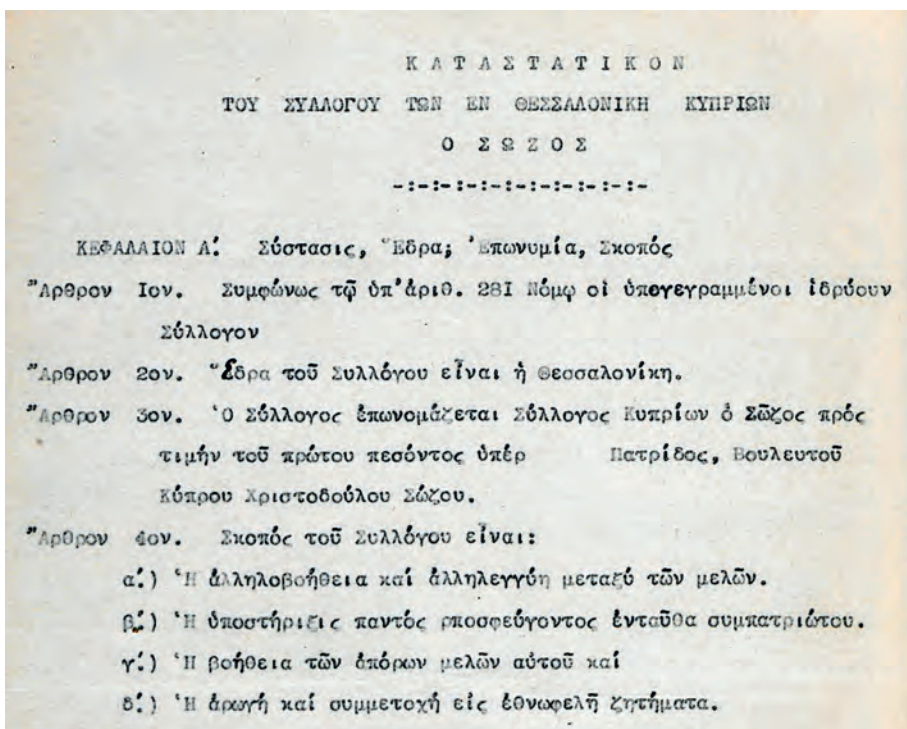
Ο Χριστόδουλος Σώζος, Δήμαρχος Λεμεσού, που σκοτώθηκε πολεμώντας στο Μπιζάνι, ως εθελοντής του ελληνικού στρατού, τον Δεκέμβριο του 1912. Το όνομά του δόθηκε στον πρώτο σύλλογο Κυπρίων της Θεσσαλονίκης, τον Δεκέμβριο του 1919.

Σώζος. Μαζί με τους τελευταίους δύο πολιτευτές είχε ταξιδέψει και ο Μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης, που χοροστάτησε και κήρυξε στη λειτουργία της 4ης Νοεμβρίου 1912, στον ναό του Αγίου Μηνά, λίγα εικοσιτετράωρα μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, ενώ ανέλαβε και διεκπεραίωσε με επιτυχία νευραλγική αποστολή υπέρ των ελληνικών εθνικών συμφερόντων στο Άγιο Όρος, αποκρούοντας τις ρωσικές βλέψεις. Παράλληλα, επιστολές, πολεμικά ημερολόγια και ανταποκρίσεις δεκάδων Κυπρίων εθελοντών από τις Νέες Χώρες της ελληνικής επικράτειας δημοσιεύθηκαν στις εφημερίδες της γενέτειρας νήσου τους, ανατροφοδοτώντας το ρεύμα του εθελοντισμού και προσφέροντας στην κοινή γνώμη πλήθος πληροφοριών για την «απελευθερωθείσαν πατρίδα του Αλεξάνδρου και του Αριστοτέλους»².

Σε ένα άλλο επίπεδο, από τα τέλη του 1912, Κύπριοι έμποροι, με ταξίδια τους στη Μακεδονία, προσπάθησαν να αναπτύξουν εμπορικές σχέσεις με τις νέες βόρειες ελληνικές επαρχίες, εισάγοντας στο νησί μακεδονικά καπνά, υφάσματα και γαλακτοκομικά προϊόντα. Την ίδια εποχή, μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, μικρός αριθμός εμπορευομένων από την Κύπρο επέλεξε να εγκατασταθεί στη Βόρεια Ελλάδα (κυρίως στη Θεσσαλονίκη), μαζί με άγνωστο αριθμό Κυπρίων εθελοντών του 1912-1913, που μετά την απόλυσή τους από τον ελληνικό στρατό δεν επέστρεψαν στη γενέτειρά τους και αποφάσισαν να αναζητήσουν την τύχη τους στη μακεδονική πρωτεύουσα και στις γύρω περιοχές. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκει και ο Κύπριος δικηγόρος Ιωάννης Κ. Επαινετός, ο οποίος έφτασε στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1913, εγκαταστάθηκε εκεί, συνεργάστηκε ως τακτικός αρθρογράφος με την εφημερίδα «Μακεδονία» του Κωνσταντίνου Βελλίδη, άσκησε τη δικηγορία για σειρά ετών, ενώ τον Ιούνιο του 1913 διορίστηκε Διοικητικός Επίτροπος στη διοικητική περιφέρεια Χαλκιδικής³. Στην ίδια περιοχή, ως υποδιοικητής, διορίστηκε τον Ιούλιο του 1915 ο Δημοσθένης Θ. Σταυρινίδης (1878-1957), με σπουδές στην Αθήνα και στην Αγγλία, μέλος μιας από τις μεγαλύτερες κυπριακές δημοσιογραφικές οικογένειες, των ιδρυτών και ιδιοκτητών της ιστορικής εφημερίδας «Ελευθερία» της Λευκωσίας (1906-1974), και εκδότης και ο ίδιος για μια περίοδο (1912-1913) της «Ηχούς του Λονδίνου», στην αγγλική πρωτεύουσα. Στη Χαλκιδική ο Σταυρινίδης υπηρέτησε για ένα

έτος, μέχρι το καλοκαίρι του 1916, όταν μετατέθηκε στην Ενωτία (Αλωπία) και ευθύς αμέσως στην Έδεσσα⁴. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες, η επιβολή του κινήματος της «Εθνικής Άμυνας» διέκοψε τη θητεία του Σταυρινίδη στη Μακεδονία. Ανέλαβε ξανά διοικητικά καθήκοντα στις αρχές του 1921, μετά την εκλογική ήττα και απομάκρυνση του Ελ. Βενιζέλου, όταν διορίστηκε Γενικός Διοικητής Χίου. Μερικά χρόνια αργότερα, το 1931, επέστρεψε στη Λευκωσία και στη συνέδοση της «Ελευθερίας».

Ο αριθμός των Κυπρίων στη Θεσσαλονίκη αυξήθηκε με τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και την κυπριακή εθελοντική κατάταξη στο Μακεδονικό Μεταγωγικό Σώμα του βρετανικού στρατού και στον στρατό της Εθνικής Άμυνας, για την οποία θα μιλήσουμε στα επόμενα κεφάλαια. Η αύξηση της κυπριακής «παροικίας» οδήγησε και στη δημιουργία

Τα πρώτα τέσσερα άρθρα του Καταστατικού του «Συλλόγου Κυπρίων ο Σώζος», του πρώτου κυπριακού συλλόγου στη Μακεδονία, όπως εγκρίθηκε τον Φεβρουάριο του 1920 (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη).

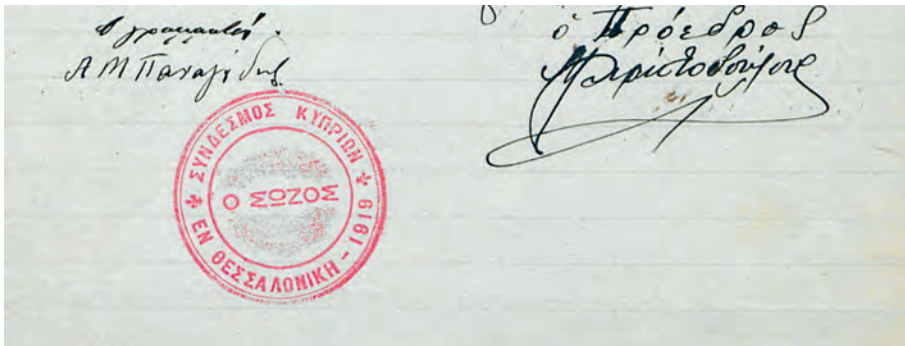
γία «Συλλόγου Κυπρίων», τον Δεκέμβριο του 1919. Πρόσφατα, και ύστερα από πολύχρονη αναζήτηση, εντοπίσαμε στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, στη Θεσσαλονίκη, το καταστατικό του πρώτου αυτού συλλόγου. Αρχικά, μια μικρή ιδρυτική ομάδα Κυπρίων συνήλθε στη «Λέσχη των Φιλελευθέρων», στη μακεδονική πρωτεύουσα (γεγονός που προσδιορίζει και την πολιτική τους ταυτότητα), την 1η Δεκεμβρίου 1919, και αποφάσισε τη σύμπληξη συλλόγου. Στην εφημερίδα «Φως» της Θεσσαλονίκης διασώθηκε η ομιλία του Κύπριου στρατιωτικού Θεμιστοκλή Ανθίμου, που είχε πρωτεύοντα ρόλο στην ίδρυση του συλλόγου⁵.

Εις την ιστορικήν πόλιν της Θεσσαλονίκης, η οποία έπαιξε τόσο βαρυσήμαντον ρόλον εις την ευτυχή εξέλιξιν του εθνικού μας ζητήματος, υφίστανται προ πολλού παντοειδείς οργανώσεις και σύνδεσμοι. Υπάρχουν ομάδες κατά πολύ ολιγαριθμότεροι των Κυπρίων των κατοικούντων την Θεσσαλονίκην. Και αι ομάδες αιταί εφρόντισαν εγκαίρως να συμπτυχθούν εις συλλόγους και να οργανωθούν, διότι σήμερον είναι ο αιών της κατ' εξοχήν οργανώσεως προς το συμφέρον των αποτελούντων την οργάνωσιν μελών και διότι, ως πάντες γνωρίζετε, εν τη ενώσει έγκειται η ισχύς.

Οι Κύπριοι οι διαμένοντες εν τη πρωτεύουση της Μακεδονίας υστερήσαμεν μέχρι σήμερον εις το καθήκον τούτο, το οποίον είναι καθήκον και προς ημάς αυτούς ειδικώτερον και γενικώτερον προς την πατρίδα και την πολιτείαν την Ελληνικήν.

Κανείς δεν πιστεύω να παραγνωρίζη σήμερον την σημασίαν των οργανώσεων. (...) Οι Κύπριοι, οι οποίοι τόσο προθύμως εκύσαμεν το αίμα μας εις τρεις πολέμους ανά τας πεδιάδας και τα όρη της Μακεδονίας και τόσο εκθύμως ηγωνίσθημεν μετά των άλλων Ελλήνων αδελφών υπέρ της τιμής και του μεγαλείου της Ελλάδος μας, είναι ανάγκη να εμφανιζώμεθα του λοιπού ηνωμένοι και αξιοπρεπώς εις την πρωτεύουσαν της Μακεδονίας.

Ακολούθησε η ιδρυτική συνέλευση και οι εκλογές για το πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο (15-12-1919) και η σύνταξη του καταστατικού (20-2-1920). Ο σύλλογος ονομάστηκε «Ο Σώζος», «προς τιμήν του πρώτου πεσόντος υπέρ πατρίδος, βουλευτού Κύπρου Χριστοδούλου Σώζου» (εθελοντή του ελληνικού στρατού που σκοτώθηκε πολεμώντας στο Μπιζάνι στις 6 Δεκεμβρίου 1912, σε ηλικία 40 ετών). Η ονομασία

Η πρώτη σφραγίδα του συλλόγου «Ο Σώζος» με το έτος ίδρυσης (1919) και τις υπογραφές του Μ. Χριστοδούλου και Α. Μ. Παναγίδη, προέδρου και γραμματέα στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο (Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη).

υποδηλώνει, κατά την άποψή μας, πέρα από την υπόμνηση της κυπριακής συμβολής στους αγώνες για την απελευθέρωση της Ηπείρου και της Μακεδονίας, ότι τα περισσότερα ιδρυτικά μέλη ήταν εθελοντές των πολέμων του 1912-1913 και του 1914-1918. Σύμφωνα με το καταστατικό, σκοποί του συλλόγου ήταν «Η αλληλοβοήθεια και αλληλεγγύη μεταξύ των μελών, η υποστήριξις παντός προσφεύγοντος ενταύθα συμπατριώτου, η βοήθεια των απόρων μελών αυτού και η αρωγή και συμμετοχή εις εθνωφελή ζητήματα». Πρώτος πρόεδρος του συλλόγου εκλέχθηκε ο Μιχαήλ Χριστοδούλου, κάτοικος «προαστείου Τριανδρίας», και γραμματέας ο Αντώνιος Μ. Παναγίδης. Σε νέα γενική συνέλευση, υπό διαφορετικό διοικητικό συμβούλιο, την επόμενη χρονιά, στις 20 Ιουνίου 1921, αποφασίστηκε η μετονομασία του συλλόγου σε «Κυπριακή Αδελφότητα Θεσσαλονίκης». Σύμφωνα με τα αρχειακά τεκμήρια που διασώθηκαν, το καλοκαίρι του 1921 τα εγγεγραμμένα μέλη ήταν 105, ένας ιδιαίτερα υψηλός αριθμός. Η «Αδελφότης» επέζησε με αυτή την ονομασία μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1960⁶.

Νέα ομαδική έλευση Κυπρίων στη Μακεδονία καταγράφηκε το φθινόπωρο του 1920, όταν η κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου, λίγους μήνες πριν από τις κρίσιμες εκλογές του Νοεμβρίου, προσκάλεσε στη Μακεδονία και στη Θράκη Κύπριους άνεργους δασκάλους για να καλύψουν τις μεγάλες διδακτικές ανάγκες στα εκπαιδευτήρια της υπαίθρου των Νέων Χωρών. Την πρόσκληση των διδασκάλων πρότεινε ο τότε

Μητροπολίτης Αθηνών, Μελέτιος Μεταξάκης, ο από Κιτίου. Ήταν, κατά κάποιον τρόπο, και η συνέχεια του ενδιαφέροντός του για το Ιεροδιδασκαλείο Λάρνακος, που είχε ιδρύσει ο καινοτόμος Κρητικός Ιεράρχης στη Λάρνακα, το 1910, και στο οποίο οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, η διδασκαλική ανεργία στην Κύπρο αυτήν την περίοδο, καθώς λειτουργούσαν, επίσης, τα παλαιότερα Παγκύπρια Διδασκαλεία Αρρένων και Θηλέων. Οι Κύπριοι δάσκαλοι, 28 ή 73 συνολικά σύμφωνα με τις εντελώς διαφορετικές αναφορές δύο εξ αυτών, εργάστηκαν κατά το 1920-1922 σε χωριά της Χαλκιδικής, της Φλώρινας, της Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας, και οι εντυπώσεις τους είναι πολύτιμες και εξαιρετικά ενδιαφέρουσες, από πολλές πλευρές, ακόμη και όταν περιγράφουν, με αρκετή απογοήτευση, τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες που αντιμετώπισαν στον βαρύτατο για τους νησιώτες μακεδονικό χειμώνα⁷. Οι αντιβενιζελικές κυβερνήσεις της περιόδου 1920-1922 δεν τους απέλυσαν, όμως οι περισσότεροι άντεξαν μόνο ένα ή το πολύ δύο ακαδημαϊκά έτη στις Νέες Χώρες και επέστρεψαν στην Κύπρο, χωρίς να λείπουν και αυτοί που εγκαταστάθηκαν για περισσότερα χρόνια ή μόνιμα στη Μακεδονία, και μάλιστα σε δυσπρόσιτες και απομακρυσμένες περιοχές. Το 1920, απαριθμώντας τα πλεονεκτήματα για όσους Κύπριους δασκάλους επιθυμούσαν να εργαστούν στη Βόρεια Ελλάδα, ο Δήμαρχος Λευκωσίας, Αχιλλέας Λιασίδης, ανέφερε σε επιστολή του που δημοσιεύθηκε στον κυπριακό Τύπο ότι θα τους αναγνωριζόταν η τυχόν προϋπηρεσία, θα μπορούσαν να πάρουν σύνταξη όταν θα αποσύρονταν από την εκπαίδευση, ενώ όσοι θα εργάζονταν «εις ξενόφωνα χωριά θα έχωσι και επίδομα πολλακίς υπερβαίνον και το ήμισυ του μισθού». Όμως υποδεικνυόταν και ένα επιπλέον κίνητρο⁸:

Πλην τούτου υπάρχει και το ηθικόν συναίσθημα ότι θα διδάξωσιν εκεί όπου προ τινων ετών ωργίαζεν η βουλγαρική προπαγάνδα διά να εκβουλγαρίση τα ελληνόπαιδα, θα δημιουργήσουν κατ' αρχάς προσκόπους και έπειτα στρατιώτας της πατρίδος εναντίον του από Βορρά κινδύνου· το συναίσθημα τούτο θα είναι η καλλίστη αμοιβή των μόχθων των διδασκάλων ή μάλλον των λειτουργών αυτών του Ελληνισμού.

Οι Κύπριοι ημιονηγοί στο Μακεδονικό μέτωπο

Η Κύπρος, παρότι δεν αποτέλεσε πεδίο στρατιωτικών επιχειρήσεων του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, επηρεάστηκε, άμεσα αλλά και μακροπρόθεσμα, σε πολλά επίπεδα. Η ένταξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο στρατόπεδο των Κεντρικών Δυνάμεων προκάλεσε την πολεμική αντιπαράθεσή της με τη Μεγάλη Βρετανία και είχε ως αποτέλεσμα την καταγγελία από το Λονδίνο όλων των διμερών συνθηκών μεταξύ των δύο χωρών. Η «Κυπριακή Συνθήκη» του 1878 ήταν μια από αυτές, με επακόλουθο την προσάρτηση της νήσου στη Βρετανική Αυτοκρατορία (5 Νοεμβρίου 1914), για σκοπούς «καλύτερης διακυβέρνησης και προστασίας της». (Από το 1878 η Βρετανία είχε την κατοχή της Κύπρου, αλλά η επικυριαρχία παρέμενε στον Σουλτάνο.) Η παραπάνω εξέλιξη επέτρεψε και την προσφορά του νησιού στην Ελλάδα, με αντάλλαγμα την έξοδο της χώρας στο πλευρό των δυνάμεων της Αντάντ, τον Οκτώβριο του 1915, ύστερα από τη δεύτερη παραίτηση του Ελευθερίου Βενιζέλου από την πρωθυπουργία και την αποβίβαση των αγγλογαλλικών στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη. Η πρόταση, η πρώτη και μοναδική φορά που η Βρετανία προσέφερε την ένωση της Κύπρου στην Ελλάδα, αιφνιδίασε την Αθήνα, που τελικώς την απέρριψε διά του τότε υπηρεσιακού πρωθυπουργού Αλέξανδρου Ζαΐμη, με το επιχείρημα - πρόσχημα της «ουδετερότητας» και των κινδύνων για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Τουρκίας και της Βουλγαρίας, εάν η Ελλάδα επέλεγε την πολεμική έξοδο σε αντίθετο στρατόπεδο από τις δύο γειτονικές χώρες. Ήταν μια απόφαση που επιβλήθηκε από τους φιλογερμανικούς κύκλους του Γενικού Επιτελείου και των Ανακτόρων, χωρίς να προκληθούν ιδιαίτερες αντιδράσεις και θόρυβος στην ελληνική πρωτεύουσα.

Στην Κύπρο, οι Έλληνες του νησιού είχαν ζητήσει, από τους πρώτους μήνες του πολέμου, με διάφορα υπομνήματα⁹, προς τις κυβερνήσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας, την οργάνωση κυπριακού εκστρατευτικού σώματος, με πυρήνα και στελέχη τους εμπειροπόλεμους εθελοντές του ελληνικού στρατού των Βαλκανικών πολέμων. Η τοπική κυβέρνηση αδιαφόρησε για τις προτάσεις αυτές, καθώς θεώ-

Ο ημιονηγός του βρετανικού στρατού Φίλιππος Κωστή, από το Άρσος της επαρχίας Λεμεσού. Η φωτογραφία στη Θεσσαλονίκη, το 1919 (Αρχείο Ηλία Ιωακείμ, Λεμεσός).

ρησε ότι τυχόν αποδοχή τους θα υποδαύλιζε το ενωτικό κίνημα, με συνέπεια, στον πρώτο χρόνο του πολέμου, να καταταχθούν εθελοντικά στον βρετανικό ή τον γαλλικό στρατό μερικές δεκάδες μεμονωμένων Κυπρίων, κυρίως μετανάστες ή φοιτητές στις ευρωπαϊκές πόλεις αλλά και όσοι είχαν σπεύσει στην Αθήνα είτε ως επίστρατοι, ως Έλληνες υπήκοοι ή εθελοντές σε παλαιότερους πολέμους, είτε αποφασισμένοι για την οπουδήποτε στρατολόγησή τους. Αντίστοιχα, Κύπριοι γιατροί προσέφεραν εθελοντικά τις υπηρεσίες τους στα χειρουργεία του Ερυθρού Σταυρού που στάλθηκαν στη Νότια Σερβία (1914-1915).

Στους πρώτους μήνες του 1916, η διοίκηση των βρετανικών δυνάμεων της Θεσσαλονίκης ζήτησε από το Υπουργείο Πολέμου τη συγκρότηση σώματος ημιονηγών, το οποίο θεωρήθηκε απαραίτητο για την αντιμετώπιση των ισχυρών οχυρών του γερμανοβουλγαρικού στρατού στις ορεινές περιοχές του Μακεδονικού μετώπου. Έτσι, δημιουργήθηκε το ειδικό σώμα (έμμισθων) ημιονηγών, το *Macedonian Mule Corps*, το «Μακεδονικόν Μεταγωγικόν Σώμα», όπως έμεινε γνωστό στο νησί, με μέλη Κυπρίους, στην πλειοψηφία τους. Η στρατολόγηση παρέμεινε εθελοντική και για αυτό οι έμμισθοι ημιονηγοί καταγράφονται στην κυπρολογική βιβλιογραφία αλλά και στην κυπριακή δημοσία μνήμη, ως *εθελοντές*. Η κατάταξη ξεκίνησε στις αρχές Ιουλίου 1916, με περισσότερους από χίλιους στρατολογηθέντες κατά τον πρώτο μήνα, και μέχρι τον Ιανουάριο του 1918 είχαν φτάσει στη Θεσσαλονίκη 7.208 νεοσύλλεκτοι, ενώ άλλοι 401 βρίσκονταν στο Κέντρο Εκπαίδευσης, στην Αμμόχωστο¹⁰. Η ημερήσια αμοιβή των ημιονηγών ήταν αρκετά ελκυστική για τα δεδομένα της εποχής, 3 δραχμές περίπου, με αποτέλεσμα και το σύνολο των Κυπρίων ημιονηγών (*μουλαράδων* ή *μουλάρηδων* στο τοπικό ιδίωμα) να φτάσει σε εντυπωσιακούς αριθμούς. Παλαιότερες μελέτες αναφέρουν ότι μέχρι τις 26 Μαρτίου 1919 στρατολογήθηκαν 15.910 άνδρες, ενώ και πηγές της εποχής δίνουν παραπλήσια μεγέθη. Παρότι οι αριθμοί αυτοί δεν εκφράζουν ταυτόχρονη υπηρεσία, επρόκειτο για μια γιγαντιαία στρατολόγηση για τα πληθυσμιακά δεδομένα του νησιού, γύρω στο 10% του ανδρικού πληθυσμού όλων των ηλικιών, ο οποίος, στην απογραφή του 1911, είχε καταμετρηθεί σε 139.383¹¹. Σύμφωνα με τους ίδιους υπολογισμούς και στοιχεία, στη λιγοστή μέχρι πρότινος βιβλιογραφία για την κυπριακή

συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ως τον Απρίλιο του 1918 το 89% των καταταθέντων ήταν Έλληνες και το 11% Τούρκοι της Κύπρου¹². Παράλληλα, συνεχίστηκε με εντονότερους ρυθμούς σε όλη τη διάρκεια του πολέμου η αγορά μουλαριών από την Κύπρο, που σχεδόν στην ολότητά τους εστάλθηκαν στη Μακεδονία. Αξίζει να προστεθεί ότι για τις ανάγκες του βρετανικού στρατού η τοπική κυβέρνηση της Κύπρου προέβη κατ' αρχάς σε αγορά και στη συνέχεια σε επίταξη ημιόνων, αλόγων και καμήλων, όπως και κάρων και βαρκών, «αντί συμφωνουμένης αποζημίωσης», αξιοποιώντας τις πρόνοιες του στρατιωτικού νόμου¹³. Παράλληλα, κατά περιόδους, αγοράστηκαν ή επιτάχθηκαν στο νησί πατάτες, χαρούπια, κατοίκες, ακόμη και αυγά, πέρα από τις μεγάλες ποσότητες ξυλείας από τα κυπριακά δάση που χρησιμοποιήθηκαν για στρατιωτικούς σκοπούς. Ειδικά για τα αυγά, γινόταν ρητή αναφορά ότι προορίζονταν για τις ανάγκες διατροφής των συμμαχικών στρατευμάτων της Θεσσαλονίκης, με επίκληση στους ασθενείς από λοιμώδεις νόσους και τους τραυματίες στρατιώτες¹⁴.

Τα τελευταία χρόνια παραδόθηκαν στην ιστορική έρευνα, κυρίως από τα βρετανικά Εθνικά Αρχεία, νέα σημαντικά αρχειακά τεκμήρια για την κυπριακή συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, με πιο σημαντικό το Μητρώο όπου καταγράφηκαν οι δικαιούχοι των αναμνηστικών μεταλλίων που απονεμήθηκαν στα μέλη του Μακεδονικού Μεταγωγικού Σώματος, μετά το τέλος του πολέμου. Παρότι δεν έχει καταρτιστεί ακόμη ο τελικός κατάλογος των Κυπρίων ημιονηγών του βρετανικού στρατού στο Μακεδονικό μέτωπο, οι πληροφορίες που εξάγονται από το συγκεκριμένο Μητρώο (χειρόγραφος κατάλογος σε οκτώ τεύχη) είναι πολύτιμες καθώς, έστω και με αρκετές ελλείψεις ή δυσκολίες (πολλοί από τους γραφείς δεν είχαν καθόλου γνώση της κυπριακής γεωγραφίας ή της ελληνικής ή τουρκικής γλώσσας και σε αρκετές περιπτώσεις είναι αδύνατο να κατανοηθούν τα ονοματεπώνυμα ή ο τόπος καταγωγής των εθελοντών, όπως αποδόθηκαν με λατινικούς χαρακτήρες), υπάρχει στη διάθεσή μας το μεγαλύτερο τμήμα του συνόλου των Κυπρίων ημιονηγών που υπηρέτησαν στον βρετανικό στρατό στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Στα τεύχη του Μητρώου συμπληρώνονταν (με μεγαλύτερη συνέπεια στις παλαιότερες εγγραφές) οι ακόλουθες στήλες: Στρατιωτικός αριθμός, ειδικότητα (στη συντριπτική

Τρεις Κύπριοι ημιονηγοί του βρετανικού στρατού στη Θεσσαλονίκη, το 1919. Αριστερά, ο Φίλιππος Κωστή, από το Άρσος της επαρχίας Λεμεσού (Αρχειό Ηλία Ιωακείμ, Λεμεσός).

τους πλειοψηφία ημιονηγοί), ονοματεπώνυμο, περίοδος υπηρεσίας (δυστυχώς όχι για όλους) στον βρετανικό στρατό, το όνομα ενός συγγενικού προσώπου για επικοινωνία, ο τόπος κατοικίας και παρατηρήσεις. Ανάμεσα στις εκπλήξεις που έφερε η προσεκτική μελέτη των 11.000 περίπου εγγραφών του Μητρώου¹⁵ είναι ο εντοπισμός πολλών ημιονηγών οι οποίοι καταγράφονται ως *Natives of Macedonia* ή/και *Not Cypriots*. Σε άλλες σελίδες του παραπάνω Μητρώου, για την κατηγορία αυτήν υπάρχουν μόνον οι στρατιωτικοί αριθμοί των καταταχθέντων «ιθαγενών της Μακεδονίας», όπως για παράδειγμα οι ημιονηγοί του Σώματος με αριθμό 6.640-6.667, 7.298-7.390, 7.541-7.600 κ.ά., ενώ αλλού καταχωρίζονται και τα ονοματεπώνυμά τους, όπως, ανάμεσα σε άλλους, και για τους παρακάτω (στο πρωτότυπο με λατινικούς χαρακτήρες):

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΗΜΙΟΝΗΓΩΝ

Αριθμός Μητρώου	Ονοματεπώνυμο	Περίοδος κατάταξης
7.278	Εμμανουήλ Αγαθοκλής	26-2-1917 έως 5-3-1919
7.279	Ιωάννης Βασιλειάδης	26-2-1917 έως 25-8-1918
7.293	Αντώνιος Ασκητής	1-3-1917 έως 11-3-1919
7.294	Βασίλειος Πολυζόπουλος	1-3-1917 έως 11-3-1919
7.296	Δημήτριος Παπαεμμανουήλ	1-3-1917 έως 11-3-1919

Αν και ο ονομαστικός κατάλογος των ημιονηγών του Μακεδονικού Μεταγωγικού Σώματος κατά το 1916-1920 δεν έχει συμπληρωθεί ακόμη (ελπίζεται να ολοκληρωθεί η σχετική επίμοχθη εργασία τα επόμενα χρόνια) μπορεί να λεχθεί με βεβαιότητα ότι τουλάχιστον μερικές εκατοντάδες κάτοικοι της Μακεδονίας (αλλού στο Μητρώο αναφέρονται και ως *Macedonians* - Μακεδόνες) κατατάχθηκαν μαζί με τους Κύπριους ημιονηγούς, προφανώς και αυτοί με ανάλογες συνθήκες και όρους ως προς το συμβόλαιο και τη μισθοδοσία, με τους Κύπριους συ-